

УДК 099.5:51:378.4(477.74-21)
<https://doi.org/10.15407/ub.20.311>

Валерій Валерійович ЛЕВЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету
(Одеса, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-6907-7768>
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

**ПРИВАТНА КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ ВЧЕНОГО
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
ЙОГО БІОГРАФІЇ
(на прикладі вивчення іменного книжкового фонду
професора Б. В. Варнеке)**

У статті йдеться про приватну книжкову колекцію професора Б. В. Варнеке (1874–1944) як історичне джерело дослідження його біографії. Представлено загальну інформацію щодо окремих видань бібліотеки та вказано на їх роль у збереженні наукової спадщини й передачі традицій для гармонійного розвитку надбань культури. Книгознавче і бібліографічне вивчення видань бібліотеки вченого дає змогу виявити і ввести до наукового обігу нові джерела інформації, викласти відомості щодо провенієнції, виявлених на окремих примірниках. Особова книжкова колекція Б. В. Варнеке відображає його різні читацькі, творчі та наукові інтереси, відтворює його комунікативні зв'язки з академічною спільнотою. Приватна бібліотека професора є показником його наукових інтересів, вона містить підбір друкованих видань, які свідчать про скрупульозне і глибоке вивчення багатьох питань різних галузей гуманітарних наук.

Ключові слова: Б. В. Варнеке, книжкова колекція, історія, історичне джерело, біографія, провенієнція, інскрипти.

Моя батьківщина там, де моя бібліотека.
Еразм Роттердамський

Визначальним і вагомим аспектом історичних досліджень, зокрема біографічних, є джерельна база, яка відображає історичний процес та є фактологічним підґрунтям наукового аналізу студіювання подій та явищ, пов'язаних із життям окремої особи в певний історич-

ний час. Достовірність та доказовість результатів історичних досліджень залежить від адекватного аналізу та об'єктивної інтерпретації різноманітних, численних, відмінних за інформативністю та засобами відображення історичної дійсності, формою та іншими характеристиками автентичних і репрезентативних історичних джерел.

Історичними джерелами вивчення біографії пересічної людини можуть бути матеріали різного походження (автобіографії, щоденники, записники, епістолярії, спогади, листи, присвяти, родинні реліквії, особисті речі, рукописи, першодруки, фото тощо). Достовірність і вичерпність історичних джерел є запорукою створення максимально наближеного до об'єктивного портрета будь-якого суб'єкта історії.

Серед низки історичних джерел у дослідженні біографії окремої особи, наприклад діяча культури, особливе місце також посідає (у разі її наявності) його власна бібліотека. Особова бібліотека, або приватна книжкова колекція, є історичним фактом дійсності та інтелектуальної свідомості, образом історичного минулого, який відображає цивілізаційні цінності певної епохи, а станом на час їх дослідження становить історико-культурологічне явище у вигляді історичної пам'ятки. У загальному розумінні особова бібліотека — це історичне джерело, який є носієм історичної інформації, що відображає один із аспектів людської діяльності.

Загалом приватні книжкові колекції мають у собі основні риси тієї епохи, того моменту й місця, в якому їх виникнення і подальше функціонування було можливим. Як своєрідний «портрет» власника, ця колекція глибинно співвідноситься з домінуючими цінностями певної соціальної верстви та культурного простору в певний час. Важливість особової бібліотеки як історичного джерела біографічних досліджень залежить від багатьох чинників.

В історичній науці вивчення особових книгозбірень як історичного джерела, що характеризує життя конкретного діяча на тлі певної епохи, поки ще залишалося за межею наукових інтересів дослідників. Нині, коли на міждисциплінарному рівні узагальнюється величезна кількість фактичного матеріалу з історії формування, складу, дослідження та популяризації особових книжкових колекцій, їх ролі у формуванні фондів національних бібліотек, це є актуальною темою. Приватні книжкові колекції є пам'ятками культури, які відображають особистість власників, їх знання, інтелектуальні пріоритети, духовні та практичні потреби, характер роботи з друкованими виданнями, шляхи їх придбання й використання, потреби дарувати, заповідати або передавати. Кожна одиниця особової книгозбірні як історична пам'ятка є своєрідним історичним меседжем (прихованим посланням), який розповідає про ті

чи ті історичні події певної епохи, суть яких відкривається тільки посвяченим, тобто дослідникам, які розуміють контекст кожного окремого історичного джерела.

За типологією історичних джерел особові бібліотеки зараховуємо до писемних і зображувальних типів. За класифікацією приватні бібліотеки належать до класу немасових, особових джерел, які позначені індивідуальністю змісту, оригінальністю інформації, несхожістю відтворення кожним джерелом історичного факту, події, процесу або його визначальних рис. За місцем походження особові книжкові колекції зараховуємо до вітчизняної спадщини. За способом збереження фактів характеризуємо їх як посередні (вторинні, віддалені), а за соціальним становищем автора — до приватних.

Колекція приватної бібліотеки є унікальним зібранням джерел інформації, яке містить: книги, брошури, серіальні видання, відбитки, рукописи, документи та інші формати. У цих книгосховищах трапляється багато вельми цінних екземплярів видань, які можуть бути корисними для вивчення різних аспектів культури попередніх епох.

Потрібно не лише дослідити загальне історичне значення приватної бібліотеки, а й здійснити її бібліографічну реконструкцію, вивчити наявні в ній видання та провенієнції — екслібриси, штампи, інскрипти, маргінальні написи тощо. Провенієнції, якими рясніють окремі екземпляри особових бібліотек, як історичне джерело у вузькому значенні слова зараховуємо за формою і видовою ознакою до письмових і друкованих та образотворчих історичних джерел, у широкому розумінні слова — до фактів інтелектуальної діяльності людини, про які можемо робити висновок за мовою і стилем написання, зображенням знаків і печаток та за всіма засобами, що передають їх значення. Провенієнції є свідченнями, що подають події на підставі будь-яких джерел.

Одним із прикладів традиції дослідження та збереження особових бібліотек є приватна книжкова колекція професора Імператорського Новоросійського (Одеського) університету (1910–1920, 1937–1944) філолога-класика, історика античності, історика літератури і театру, культуролога Бориса Васильовича Варнеке (1874–1944) [6; 8; 9]. У 2019 р. було дві дати, пов'язані з біографією вченого, — 145-та річниця від дня народження та 75-ті роковини від дня смерті. Приватна бібліотека науковця нині зберігається в секторі рідкісної та цінної літератури відділу обслуговування бібліотеки Державної установи «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

З огляду на кількісні показники всіх приватних книжкових колекцій, що зберігаються в одеських бібліотеках, можемо стверджувати, що особове зібрання друкованих видань Б. В. Варнеке входить до

числа п'яти найпотужніших іменних книжкових фондів. Перше місце в цьому умовному рейтингу належить книжковому фонду, зібраному різними представниками родини Воронцових, який нараховує 52 801 том, що написані понад двадцятьма мовами. Друге місце посідає особова бібліотека Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора (1854–1863) А. Г. Строганова (1795–1891), яка була передана Імператорському Новоросійському університету 1894 р. та налічує 18 891 одиницю видань. На третьому місці розташувався іменний фонд військового дяча, історика і члена-кореспондента Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук М. К. Шильдера (1842–1902), який становить 5683 одиниці. Четверте місце посідає фонд історика, бібліографа, географа, доцента Одеського державного університету імені І. І. Мечникова Ф. Є. Петруня (1894–1963) з 5003 томами. П'яте місце в цьому рейтингу з показником у 3443 (де-факто — 1856) одиниці зберігання належить книжковій колекції Б. В. Варнеке. За показником кількості одиниць друкованих видань книжкова колекція Б. В. Варнеке посідає чільні позиції серед майже двадцяти іменних книжкових фондів одеських бібліотек.

Актуальність дослідження приватної книжкової колекції Б. В. Варнеке пов'язана з нерозривністю традицій історії книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії та історичного джерелознавства, із постійним зростанням інтересу до історії розвитку соціокультурного життя кінця XIX — першої третини XX ст. Цей період був позначений впливом модерних тенденцій і форм, які потребували осмислення нових соціальних і духовних проблем, що призвело до пошуку нових методів та прийомів для їх розв'язання.

Нині приватна книжкова колекція Б. В. Варнеке як феномен культури ще не розглядалася в працях істориків, філологів, літературознавців, культурологів і педагогів у всій повноті [5]. Особову бібліотеку професора Б. В. Варнеке варто досліджувати як сукупне інформаційне джерело, сховище друкованих видань та документальних джерел; комплекс певних елементів духовної та матеріальної культури, які свідчать про різні аспекти буття академічного співтовариства кінця XIX — першої третини XX ст. Джерелознавче дослідження особової бібліотеки вченого-гуманітарія, пов'язане як із процесами, що відбувалися в системі освіти й науки, так і з логікою розвитку соціокультурного життя, актуальне в трьох аспектах: 1) вивчення історії освіти й науки як багаторівневих і багатоелементних систем соціокультурної практики; 2) вивчення накопиченого досвіду в контексті втілення в життя ідей освіти й виховання; 3) осмислення історії громадських і особистих стосунків між ученими, реконструкції обраних пріоритетів їхніх наукових пошуків.

Приватна книжкова колекція Б. В. Варнеке розглядається як обумовлена інтересами власника сукупність друкованих видань, підібраних відповідно до його наукових уподобань: класична філологія, історія археології та античності, історія російського і світового театру, історія російської та світової літератури, літературознавство, історія мистецтва народів світу тощо. Складниками колекції є праці колег ученого, які проводили дослідження в одній або суміжних з нею темах.

Ідентифікація друкованих видань особової книгозбірні Б. В. Варнеке здійснювалася за ознаками, що свідчать про їх власників: автографи, дарчі написи, книжкові знаки, власноручні записи на сторінках цих видань. Інформація щодо існування приватної бібліотеки Б. В. Варнеке протягом тривалого часу була невідома — прихована не тільки від читачів, а й від співробітників бібліотеки. Документи, які підтверджували б її попереднє місцезнаходження і подальшу передачу бібліотеці Державної установи «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», ще не вдалося віднайти. Згідно з даними, вказаними на сайті згаданої бібліотеки, ця книжкова колекція надійшла до її фондів 1945 р. Після смерті Б. В. Варнеке 31 липня 1944 р. його дружина запропонувала Одеському педагогічному інституту (таку назву мала тоді Державна установа «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського») придбати частину бібліотеки покійного чоловіка. Після попереднього огляду видань цієї колекції керівництво інституту придбало бібліотеку за 40 тис. рублів. Усі друковані видання (3443 одиниці), передані дружиною Б. В. Варнеке до бібліотеки, було інвентаризовано 1945 р. [1].

Сформована протягом 1890–1942 рр. та передана 1945 р. до бібліотеки Одеського педагогічного інституту, книжкова колекція, за нашим фронтальним її переглядом, нині налічує 1856 одиниць друкованих видань (решти 1587 одиниць не виявлено) дев'ятьма європейськими мовами (російською — 1169, латинською — 289, німецькою — 245, давньогрецькою — 79, французькою — 35, українською — 22, англійською — 10, італійською — 5, румунською — 2). Серед усіх друкованих видань окремих масив становлять публікації, збирання яких обумовлено особистими науковими інтересами Б. В. Варнеке — класична філологія та історія античного світу. Цій тематиці присвячені книги всіма згаданими мовами.

Інтерес до класичної філології проявився у Б. В. Варнеке ще в юнацькі роки, коли йому пощастило познайомитися з професором Імператорського Московського університету академіком Ф. Е. Коршем, який здійснив на нього визначальний вплив у виборі подальших

заняць у цій галузі. Б. В. Варнеке пізніше згадував: «Влияние этого замечательного человека толкнуло меня на дорогу классической филологии» [1]. За протекцією Ф. Е. Корша юнака було зараховано на казенний кошт у Першу Московську гімназію. Після закінчення гімназії 1894 р. він, знову-таки не без допомоги академіка Ф. Е. Корша, вступив до Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту на казенний рахунок, де протягом 1894–1898 рр. вивчав стародавні мови, переважно під керівництвом професора Ф. Ф. Зелінського (1859–1944).

Зі студентських років Б. В. Варнеке брав участь у засіданнях Товариства класичної філології і педагогіки, публікував статті в московському журналі «Филологическое обозрение», а після його закриття — в «Журнале Министерства народного просвещения», «Гермесе» та багатьох інших періодичних виданнях. Ці статті, здебільшого присвячені тлумаченням античних коміків, з історії античного та російського театру, показали автора як чудового знавця античної літературної традиції. Із 1898 р. Б. В. Варнеке викладав історію античного театру й літератури в театральних школах, зокрема на драматичних курсах Є. П. Рапгофа при Імператорському театральному училищі в Санкт-Петербурзі. Після закінчення Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту за пропозицією Міністерства народної освіти 23 червня 1898 р. Б. В. Варнеке був залишений в інституті для підготовки до магістерського іспиту з латинської мови і словесності. У наступному році за рекомендацією попечителя Санкт-Петербурзького навчального округу молодого педагога із 7 січня 1899 р. було призначено спочатку позаштатним, а із 7 жовтня 1900 р. штатним викладачем стародавніх мов у 5-й Санкт-Петербурзькій гімназії. Розпорядженням попечителя Санкт-Петербурзького навчального округу з 14 січня 1902 р. Б. В. Варнеке було призначено позаштатним викладачем стародавніх мов Імператорської Миколаївської Царськосельської гімназії, у якій прослужив до 1904 р. У цей же час він був приват-доцентом кафедри класичної філології Імператорського Санкт-Петербурзького університету (1901–1904), куди вступив після складання магістерського іспиту і прочитання двох пробних лекцій 28 березня 1901 р. Його курси лекцій та практичні заняття в університеті були присвячені тлумаченню творів Теренція, Марціала та інших римських поетів. У столичному університеті 11 травня 1903 р. Б. В. Варнеке захистив магістерську дисертацію з римської словесності «Очерки из истории древнеримского театра» [3]. Магістерський ступінь було надано Радою Імператорського Санкт-Петербурзького університету 27 травня 1903 р. [1].

21 серпня 1904 р. височайшим наказом по цивільному відомству Б. В. Варнеке було призначено виконувачем обов'язків екстраорди-

нарного професора Імператорського Казанського університету. Після захисту 28 лютого 1906 р. в Імператорському Московському університеті докторської дисертації «Наблюдения над древнеримской комедией. К истории типов» [2] 17 березня того ж року його було затверджено в ступені доктора римської словесності, а з 20 березня 1906 р. він став ординарним професором кафедри класичної філології Імператорського Казанського університету.

6 лютого 1910 р. поданням професора Імператорського Новоросійського університету Е. Р. фон Штерна (1859–1924), на основі доброзичливих рекомендацій професора Імператорського університету св. Володимира Ю. А. Кулаковського (1855–1919) та професора Імператорського Санкт-Петербурзького університету Ф. Ф. Зелінського, Рада історико-філологічного факультету Імператорського Новоросійського університету одногосно обрала Б. В. Варнеке ординарним професором університету по кафедрі класичної філології. Саме з Одесою протягом наступних тридцяти чотирьох років була пов'язана подальша доля вченого. У різні роки Б. В. Варнеке викладав у багатьох вишах Одеси: Гуманітарно-суспільному інституті (1920–1921), Археологічному інституті (1921–1922), Інституті народної освіти (1921–1930), Хіміко-фармацевтичному інституті (1922–1930), Інституті образотворчих мистецтв (1923–1930), Музично-драматичному інституті, Інституті професійної освіти (1932–1933), Німецькому педагогічному інституті (1935), Педагогічному інституті (1933–1941), Державному університеті (1938–1941) та ін.

Як засвідчують документи, формувати власну бібліотеку Б. В. Варнеке розпочав у шістнадцятирічному віці — у 1890 р., коли навчався у Першій Московській гімназії. Пік накопичення видань вченим припадав на три періоди: 1897–1899 рр., 1909–1910 рр. і 1913 р. Кожен із цих періодів має своє пояснення. Активність придбання видань у перший період пов'язана із закінченням Б. В. Варнеке Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту та початком викладацької діяльності. Причиною другого і третього періодів стали наукові відрядження молодого вченого за кордон, що сприяло поповненню його книжкової колекції новими виданнями. Спад придбання видань, починаючи з 1914 р., був пов'язаний з ускладненням суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в країні внаслідок Першої світової війни, революційних подій 1917 р. та Громадянської війни, що призвело до колапсу в усіх сферах життєдіяльності населення.

Об'єктивні факти гіпотетичного не-придбання та втрати деяких видань пов'язані з частими переїздами у зв'язку зі зміною місця проживання. Імовірно, не сприяли збереженню фондів усвідомлені дії

власників у тому разі, коли вони жертвували свої книги для заснування нових громадських бібліотек чи поповнення фондів уже існуючих, під час дарування або надання книг у тимчасове користування колегам.

Серед видань представлені дуже рідкісні екземпляри. Найбільш раритетним виданням колекції вченого, яке потрапило до його рук 1901 р., є книга відомого римського педагога, ритора (вчителя красномовства) Марка Фабія Квінтіліана «*Declamationes*», видана латиною 1665 р. Ще одним раритетним виданням цієї колекції, яке перейшло у власність ученого 1901 р., є книга давньоримського автора Гая Плінія Цецилія Секунда «*Epistolae et panegyricus Nervae Traiano dictus*», опублікована латиною 1750 р.

Протягом усієї педагогічної діяльності Б. В. Варнеке переважно викладав класичні мови, історію Риму, історію стародавнього мистецтва та інші дисципліни, пов'язані з історією античності. Його фундаментальні знання класичної давнини були засновані на багаторічній плідній праці, запорукою якої стало ретельне студіювання великої кількості тематичної наукової та художньої літератури. Багато з цих видань склали основу приватної книжкової колекції вченого. Виходячи з наявних у 205 з 289 друкованих латиномовних виданнях власницьких записів Б. В. Варнеке, ми з'ясували, що ці видання з'явилися в його особовій бібліотеці протягом 1890–1925 рр.

Латиномовні видання книжкової колекції Б. В. Варнеке є унікальним зібранням джерел інформації, яке містить друки різних форматів: книги, брошури, серіальні видання, відбитки тощо. Серед авторів опублікованих творів були як античні вчені — Л. Апулей, М. Квінтіліан, Г. Пліній, Л. Сенека, Л. Флор, М. Цицерон та інші, так і дослідники класичних старожитностей нового часу — Е. Арндт, Л. Бауер, Е. Беренс, Ф. Бухелер, Я. Геєль, А. Доберенц, Ф. Кранер, В. Кроль, Г. Ландграф, М. Похленц, Д. Рункен, Г. Сорроф, К. Хальм, Ф. Ховманн та інші.

Перше латиномовне видання — перший том другого видання книги М. Tullii Ciceronis «*De oratore*» (Берлін, 1882) — з'явилося в особовій бібліотеці Б. В. Варнеке 14 квітня 1890 р. Більшість латиномовних книг видано в другій половині XIX ст., хоча трапляються видання й початку XIX ст. Наприклад, книга Луція Аннея Сенеки «*Tragoediae*» за редакцією Ф. Боте була видана в Лейпцигу 1819 р., книга Луція Аннея Флора «*Epitome*» — у Лейпцигу 1821 р., книга «*Animadversionum in Lucianum*» за редакцією Я. Геєля — у Лугдуні 1824 р., а книга Д. Рункена «*In Terentii comoedias dictata*» — у Бонні 1825 р. Останнім латиномовним виданням, із виявлених нами, яке поповнило книжкову колекцію Б. В. Варнеке 1925 р., стало фундаментальне видання академіка Імператорської Санкт-Петербурзької

академії наук В. В. Латишева «Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae», видане 1916 р. у Петрограді.

У приватній бібліотеці Б. В. Варнеке досить повно представлені книги російських письменників XIX ст., а також письменників-сучасників. Чимало з них мають дарчі автографи. Наприклад, трагедія російського поета, драматурга, перекладача, критика, дослідника літератури та мови І. Ф. Анненського (1855–1909) «Меланиппа-философ» (Санкт-Петербург, 1901) присвячена автором 27-річному Б. В. Варнеке, що підтверджується друкованим написом на третій сторінці: «Посвящается Борису Васильевичу Варнеке». Також у колекції представлені ще дві книги І. Ф. Анненського з його інскриптами: «Моему дорогому другу и соратнику на почве античности Б. В. Варнеке И. Анненский [подпись] 4/III 1902. Ц[арское] С[ело]» в книзі «Царь Иксион» (Санкт-Петербург, 1902) та «Дорогому Борису Васильевичу Варнеке от искренне любящего его и преданного — И. Анненского [подпись] 30/IV 1909. Ц[арское] С[ело]» в книзі «Вторая книга отражений» (Санкт-Петербург, 1909).

Видання з колекції Б. В. Варнеке водночас є співучасниками пізнавальної діяльності її власника та джерелом для вивчення методів його творчих пошуків: у них зберігаються закладки, емоційні та критичні записи, помітки уважного читача. Доказом ретельного студіювання професором деяких друкованих видань є значна кількість маргіналій (коментарів, позначок і записів, зроблених на полях книг олівцями червоного, зеленого і синього кольорів). Дуже часто трапляються вклеєні в книги листи із записами.

На багатьох виданнях збереглися зроблені рукою вченого власницькі записи — переважно «Б. Варнеке», «B. Warneske», «B. W». Більшу частину видань у своїй колекції він позначив підписом та зазначенням року, швидше за все, у якому було придбано це видання. У колекції на деяких книгах залишені власницькі записи інших людей. Наприклад, у книжці «Двадцатипятилетие Одесского городского театра : 1887 г. — 1-ое октября — 1912 г.» особистий запис «Б. Варнеке» закреслено та зроблено запис «А. Де Рибас». Насичену історію своїх власників має книга Л. А. Саккетті (1852–1916) «Очерк всеобщей истории музыки» (Санкт-Петербург, 1883). Власницький запис Б. В. Варнеке «Б. Варнеке СПб. 1935» написано в правому верхньому куті на першій сторінці поверх стертої, на попередньому власницькому записі «А. Тальвик 1884–5 года», яка у відмінному стані збереглася на форзаці. Крім двох власницьких записів, внизу на першій сторінці також зберігаються дві печатки овальної форми з неповним текстом. На першій чітко видно слова «музыкальная торговля...», а на другій — «А. Иогансен С. Петербург». Власника першої печатки

встановити не вдалося, а друга належала музичному магазину А. Р. Югансена (1829–1875), який функціонував у Санкт-Петербурзі до 1917 р.

Значне місце в книжковій колекції Б. В. Варнеке належить інскриптам — рукописним дарчим написам у вигляді фрази або фраз-присвят. Вони виявлені на багатьох виданнях, які мають значення подарункових написів. Усі інскрипти є авторськими дарчими написами авторів публікацій, містять переважно короткий текст та розташовані на вільних від текстів чи зображень місцях в різних частинах видань — як на титульних аркушах книг, так і на форзацах, шмуцтитулах, обороті шмуцтитулів, авантитулах, оборотах авантитулів, чистих аркушах перед титульним листом і навіть на обкладинці, першій сторінці або довільно на будь-якій іншій сторінці видання.

Книжкові інскрипти, представлені в колекції Б. В. Варнеке, є фактом книжкової культури, які певною мірою відтворюють її колорит, що характеризує науковий, літературний і громадський побут епохи кінця XIX — першої третини XX ст. Дарчі записи з присвятою допомагають усвідомити громадські та особисті зв'язки вченого з колегами, розкривають характер стосунків між представниками різних генерацій діячів науки, розповідають про деякі події їхнього життя, настрої, почуття, думки, ідеї та побажання. Інскрипти нерідко стають відправною точкою для розуміння культурних комунікацій, взаємин між дарувальником і тим, кому дарували друковане видання, дають додаткову інформацію про життя багатьох діячів. Традиційні авторські інскрипти здебільшого є стримано-діловими, лапідарними, колегіальними або дружніми.

Серед авторів інскриптів були академіки М. П. Алексєєв, В. П. Бузескул, В. В. Латишев, М. М. Покровський, М. Г. Попруженко; членкореспонденти О. С. Архангельський, Г. Е. Зенгер, Ю. А. Кулаковський, М. І. Новосадський, Н. М. Петровський, М. К. Піксанов, В. І. Резанов, Г. Ф. Церетелі; професори О. І. Алмазов, П. М. Ардашев, О. В. Багрій, О. Я. Богородський, О. О. Браунер, Р. М. Волков, Л. П. Гроссман, І. І. Замотін, Ф. Ф. Зелінський, В. М. Івановський, В. Е. Крусман, В. Ф. Лазурський, М. М. Ланге, С. Я. Лур'є, М. І. Мандес, А. М. Миронов, В. М. Мочульський, Д. І. Нагуєвський, П. В. Нікітін, Ю. Г. Оксман, С. І. Радциг, В. І. Селінов, Є. П. Трифільєв, Б. В. Фармаковський, А. В. Флоровський, К. В. Харлампович, М. М. Хвостов, Д. П. Шестаков, С. П. Шестаков, І. І. Ягодинський та інші представники наукової спільноти. Діапазон тематики публікацій цих учених в особовій бібліотеці Б. В. Варнеке визначено його особистими інтересами — класичною філологією, історією археології та античності, історією російської літератури, літературознавством, історією театру.

Наявність великої кількості дарчих написів учених з різних міст у виданнях приватної бібліотеки Б. В. Варнеке пов'язано з його особистим знайомством з ними в різні періоди його життя — переважно в «казанський» і «одеський». Підтвердженням цього, наприклад, є інскрипт О. С. Архангельського (1854–1926), професора Імператорського Казанського університету (1884–1908), члена-кореспондента Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук (1904) у книжці «Из лекций по истории русской литературы. Литература Московского государства (кон. XV–XVII вв.)» (Казань, 1913): «Старому приятелю Борису Васильевичу Варнеке от автора». Підтверджує цю тезу і дарчий напис професора Казанського університету А. М. Миронова (1866–1929) у книжці «Изображение богини Победы в греческой пластике» (Казань, 1911): «Глубокоуважаемому профессору и другу, Борису Васильевичу Варнеке от автора. Апр[ель] 1911 г.».

Щодо підтримки дружніх стосунків із авторами інскриптів виняток становить дарчий напис П. М. Черняєва (1863–1931) — випускника історико-філологічного факультету Імператорського Казанського університету (1886), того ж року залишеного при університеті для підготовки до професорського звання. У 1898 р. він був викладачем стародавніх мов Імператорської Казанської 1-ї гімназії. На подарованому Б. В. Варнеке відбитку статті «Подробное обозрение изданий Теренция в связи с краткой историей изучения комедий этого автора» (Казань, 1898) П. М. Черняєв залишив дарчий надпис: «Многоуважаемому исследователю языка теренциевых комедий Борису Васильевичу Варнеке от автора на добрую память г. Казань 18 IX/29 98». Зміст цього запису вказує на те, що Б. В. Варнеке, який закінчив у червні 1898 р. Імператорський Санкт-Петербурзький історико-філологічний інститут, до переїзду в Казань 1904 р. був знайомий з П. М. Черняєвим та отримав від нього відбиток його статті. У наступні роки наукові комунікації між двома молодими вченими, швидше за все, були перервані. Підставою для цієї думки є вкрай негативна рецензія П. М. Черняєва на докторську дисертацію Б. В. Варнеке [2], опублікована двічі — у періодичному виданні [10] та брошурою [11]. Характерно, що вивчення цього історіографічного нарративу раніше не ставало об'єктом наукового дослідження, за винятком згадки про нього у двох працях ростовських учених, у яких автори помилково географічно ідентифікують Б. В. Варнеке за часом написання П. М. Черняєва рецензії «одеським дослідником» [4] і «одеським вченим» [7, с. 20]. Представником одеського наукового співтовариства Б. В. Варнеке став тільки 1910 р.

Серед інших виявлених нами провенієнцій казанських учених у книжковій колекції Б. В. Варнеке окремих інтерес викликає інскрипт,

зроблений В. М. Андерсоном (1885–1962) — колишнім студентом (1904–1909) і викладачем (1912–1918) Імператорського Казанського університету. Зміст інскрипту, залишеного приват-доцентом В. М. Андерсоном на форзаці книжки «Роман Апулея и народная сказка. Т. I» (Казань, 1914) — «Многоуважаемому Борису Васильевичу Варнеке от ученика» — визначає і демонструє самоідентифікацію статусу його автора в наукових взаєминах зі старшим колегою на рівні «учня — вчителя» та розкриває характер стосунків між представниками двох генерацій.

Серед ста двадцяти двох авторів інскриптів, які залишили 328 дарчих записів, найактивнішими дарувальниками своїх праць були: літературознавець, історик літератури, пушкініст, академік М. П. Алексеев (1896–1981) — 11 дарчих написів; історик античності, історіограф антикознавства, професор Харківського університету (1885–1924), академік В. П. Бузескул (1858–1931) — 10 інскриптів; літературознавець, пушкінознавець, історик російської літератури та театру, доктор філологічних наук, професор Л. П. Гроссман (1888–1965) — 9 інскриптів; археолог, нумізмат, міністр народної освіти (1905–1906), голова Російського товариства нумізматів І. І. Толстой (1858–1916) — 8 інскриптів; історик античності, професор Імператорського Казанського університету М. М. Хвостов (1872–1920) — 7 інскриптів та інші. Серед усіх інскриптів М. П. Алексеева окреме зацікавлення викликає напис, зроблений на форзаці збірки статей «„Борис Годунов” А. С. Пушкина» (Ленінград, 1936): «Дорогому Борису Васильевичу Варнеке от искренне преданного участника сборника — на строгий суд. М. Алексеев [подпись] Ленинград, 21. III. 1936 г.». У цьому записі М. П. Алексеев визнає високий авторитет Б. В. Варнеке в царині пушкінознавства.

Зміст деяких інскриптів підкреслює колегіальні або дружні стосунки між дарувальником і одержувачем. Вони можуть містити в собі факти і коментарі, зрозумілі лише небагатьом людям близького кола. Наприклад, історик, етнограф, філолог і фахівець в галузі давньогрецької релігії Є. Г. Кагаров (1882–1942) у книжці «О царской власти в Древнем Риме» (Воронеж, 1910) зробив напис: «Viro insignissimo atque doctissimo Bor. Warnecke monumentum reverentiae uti sit hirre libellus. Auctor. Athenis. m. Januar. a. MCMX» [«Замечательному человеку и ученому Бор. Варнеке с благоговением в память об использовании его работ. Автор. Афины. Январь. 1910»] (переклад наш. — *В. Л.*).

Серед багатьох інскриптів трапляються поодинокі написи з помилками в повному імені Б. В. Варнеке. Наприклад, співробітник Херсонського історико-археологічного музею Ю. П. Крисін на від-

битку своєї статті «Короткий історично-археологічний нарис Херсонщини» припустився помилки в написанні по батькові вченого: «Высокоуважаемому Профессору Борису Владимировичу Варнеке от автора».

Виявлені інскрипти в книжковій колекції Б. В. Варнеке дають можливість простежити певні наукові традиції в процесі розвитку гуманітарних наук на початку ХХ ст. та сприяють осмисленню суспільних і особистих стосунків між ученими, пріоритетів їхніх наукових досліджень тощо. Приватна книжкова колекція Б. В. Варнеке відображає його різні читацькі, творчі та наукові інтереси, відтворює його комунікативні зв'язки з науковою громадськістю. Особова бібліотека професора має наукове значення, слугує показником його наукових інтересів, містячи в собі підбір друкованих видань, які свідчать про скрупульозне й глибоке вивчення питань різних галузей гуманітарних наук, часто з власноручними нотатками і зауваженнями. Книжкова колекція Б. В. Варнеке є цікавим матеріалом для наукових досліджень фахівців різних гуманітарних дисциплін.

Отже, приватні бібліотеки є вагомим і цінним історичним джерелом, які містять автентичну інформацію щодо наукових уподобань та інтелектуальних захоплень, комунікації з колегами або діячами культури окремого періоду. Максимально повну та неупереджену реконструкцію життєдіяльності особи на тлі історичних подій певної епохи може дати лише комплексне використання сукупності всіх наявних історичних джерел у їх порівняльно-аналітичному вимірі, зокрема інформаційного матеріалу особових бібліотек.

Деякі власники захоплювалися колекціонуванням поточної профільної книжкової продукції, проте значний відсоток бібліофілів накопичував унікальні та рідкісні видання, що було проявом загальних тенденцій суспільства означеного історичного періоду, спрямованих на збереження загальних культурних цінностей. Деякі книгозбірні формувалися за фаховими ознаками, суголосними з професійною діяльністю їхніх власників. Основна цінність профільних приватних бібліотек діячів культури — саме в їх тематичному наповненні.

Використання приватних бібліотек як історичних джерел та як джерел для дослідження біографій їх власників має важливе значення за умови їх критичного аналізу, який передбачає виявлення, відбір, класифікацію видань, формування їх комплексів, атрибуції, з'ясування часу й місця їх придбання, мотивів формування, текстологічного й герменевтичного вивчення провенієнцій на сторінках видань, зіставлення, виявлення їх об'єктивної цінності для конкретного біографічного дослідження.

1. Бровкина Т. Ю. Варнеке Борис Васильевич (1874–1944) / Т. Ю. Бровкина // История Царского Села в лицах. – Режим доступа: <https://tsarselo.ru/yenciklopedija-carskogo-sela/istorija-carskogo-sela-v-licah/varneke-boris-vasilevich-1874-1944.html> – Название с экрана. – (Дата обращения: 11.07.2020).
2. Варнеке Б. В. Наблюдения над древнеримской комедией. К истории типов / Б. В. Варнеке. – Казань : Типолитография Императорского университета, 1905. – 318 с.
3. Варнеке Б. В. Очерки из истории древнеримского театра / Б. В. Варнеке. – СПб. : Типография Н. Н. Скороходова, 1903. – 245 с.
4. Казаров С. С. Судьба профессора Черняева / С. С. Казаров, Н. В. Оболонко // Донской временник : год 2013-й. – Ростов-на-Дону, 2012. – Вып. 21. – С. 191.
5. Левченко В. В. Историко-культурологические аспекты частной книжной коллекции профессора Б. В. Варнеке / В. В. Левченко // Воронцовский сборник : сб. науч. ст. – Одесса, 2019. – Вып. 9. – С. 43–54.
6. Немченко І. В. Варнеке Борис Васильович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2. – С. 187–189.
7. Титоренко Н. В. Научная и педагогическая деятельность профессора П. Н. Черняева : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.09 / Н. В. Титоренко ; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону, 2019. – 26 с.
8. Тункина И. В. Борис Васильевич Варнеке: страницы биографии / И. В. Тункина // Античный мир. Проблемы истории и культуры : сб. науч. ст. к 65-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова. – СПб., 1998. – С. 441–452.
9. Тункіна І. В. Варнеке Борис Васильович. 1874–1944 / І. В. Тункіна, Т. О. Избаш-Гоцкан // Одеські історики : енцикл. вид. Т. 1 : Початок ХІХ – середина ХХ ст. – Одеса : Друкарський дім, 2009. – С. 87–88.
10. Черняев П. Н. Обреченный на забвение труд по истории всеобщей литературы / П. Н. Черняев // Филологические записки. – 1906. – № 1. – С. 1–28 ; № 2. – С. 29–60.
11. Черняев П. Н. Обреченный на забвение труд по истории всеобщей литературы / П. Н. Черняев. – Воронеж : Типография Т-ва Н. Кравцов и К^о, 1906. – 59 с.
12. Шафоростова К. І. Книжкова колекція Бориса Васильовича Варнеке / К. І. Шафоростова // Бібліотека Університету Ушинського. – Режим доступа: <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/home/about/istoriya/79-knizhna-ya-kollektsiya-borisa-vasilevicha-varneke> – Назва з екрана. – (Дата звернення: 11.07.2020).

REFERENCES

1. Brovkina, T. Yu. (n. d.). Varneke Boris Vasilevich (1874-1944) [Varneke Boris Vasilevich (1874-1944)]. In *Istoriia Carskogo Sela v litchakh*. Retrieved from <http://tsarselo.ru/yenciklopedija-carskogo-sela/istorija-carskogo-sela-v-licah/varneke-boris-vasilevich-1874-1944.html> [In Russian].
2. Varneke, B. V. (1905). *Nabliudeniia nad drevnerimskoi komediei. K istorii tipov* [Observations on the ancient Roman comedy. Type history]. Kazan, Russia: Tipolitografiia Imperatorskogo universiteta. [In Russian].

3. Varneke, B. V. (1903). *Ocherki iz istorii drevnerimskogo teatra* [Essays on the history of the ancient Roman theater]. Saint Petersburg, Russia: Tipografiia N. N. Skorokhodova. [In Russian].
4. Kazarov, S. S., & Obolonko, N. V. (2012). Sudba professora Cherniaeva [The fate of professor Chernyaev]. *Donskoi vremennik*, 21, 191. [In Russian].
5. Levchenko, V. V. (2019). Istoriko-kulturologicheskie aspekty chastnoi knizhnoi kollekcii professora B. V. Varneke [Historical and cultural aspects of the private book collection of Professor B. V. Varneke]. *Vorontsovskii Sbornik*, 9, 43-54. [In Russian].
6. Nemchenko, I. V. (2000). Varneke Borys Vasylovych [Varneke Boris Vasilyevich]. *Profesory Odeskoho (Novorosiiskoho) universytetu* [Professors of Odessa (Novorossiia) University] (Vol. 2, pp. 187-189). Odesa, Ukraine: Astroprint. [In Ukrainian].
7. Titorenko, N. V. (2019). *Nauchnaia i pedagogicheskaia deiatelnost professora P. N. Cherniaeva* [Scientific and pedagogical activities of Professor P. N. Chernyaev] (Extended abstract of PhD dissertation). Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia. [In Russian].
8. Tunkina, I. V. (1998). Boris Vasilevich Varneke: stranitsy biografii [Boris Vasilyevich Varneke: Biography pages]. *Antichnyi mir: Problemy istorii i kultury* [The ancient world. Problems of history and culture] (pp. 441-452). Saint Petersburg, Russia. [In Russian].
9. Tunkina, I. V., & Izbash-Hotskan, T. O. (2009). Varneke Borys Vasylovych. 1874-1944 [Varneke Boris Vasilyevich. 1874-1944]. *Odeski istoriky* [Odessa historians] (Vol. 1, pp. 87-88). Odesa, Ukraine: Drukarskyi dim. [In Ukrainian].
10. Cherniaev, P. N. (1906). Obrechennyi na zabvenie trud po istorii vseobshchei literatury [Doomed to be forgotten work on the history of universal literature]. *Filologicheskie zapiski*, 1, 1-28; 2, 29-60. [In Russian].
11. Cherniaev, P. N. (1906). *Obrechennyi na zabvenie trud po istorii vseobshchei literatury* [Doomed to be forgotten work on the history of universal literature]. Voronezh, Russia: Tipografiia T-va N. Kravtsov i K^o. [In Russian].
12. Shaforostova, K. I. (n. d.). Knyzhkova kolektsiia Borysa Vasylovycha Varneke [Book collection of Boris Vasilyevich Varneke]. In *Biblioteka Universytetu Ushynskogo*. Retrieved from <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/home/about/istoriya/79-knizhnaya-kollektsiya-borisa-vasilevicha-varneke> [In Ukrainian].

Стаття надійшла 12.07.2020 р.

Valery LEVCHENKO, Candidate of Historical Sciences, Docent, Department of Ukrainian Studies, Historical, Legal and Linguistic Disciplines, Odessa National Maritime University (Odessa, Ukraine).

The personal book collection of the scientist as a historical source for the study of his biography (on the example of named professor's B. V. Varneke book fund).

The article presents material on the personal book collection of Professor B. V. Varneke as a historical source in the study of his biography. General information on individual editions of the library and their role in understanding the importance of preserving cultural heritage and transmitting traditions for the harmonious development of cultural heritage are presented. Bibliological and biblio-

graphic study of the scientist's library publications allows to identify and introduce into scientific circulation new sources of information, to present information on the provenances found on individual copies. B. V. Varneke's personal book collection reflects his various reading, creative and scientific interests, reproduces his communicative connections with the academic community. The inscripts found in the book collection of B. V. Varneke are a fact of culture that characterizes the scientific and social life of the late XIX – early XX century. Inscripts provide an opportunity to trace certain scientific traditions in the development of the humanities in the early twentieth century and contribute to the understanding of social and personal relations between scientists, the priorities of their research, etc. The professor's personal library serves as an indicator of his scientific interests, including a selection of printed publications that testify to the scrupulous and in-depth study of many issues in various fields of humanities. B. V. Varneke book collection is very valuable for specialists in various humanities, is an interesting material for research in various fields of humanities. The use of private libraries as historical sources of biographical research of their owners is important in terms of their critical analysis, which involves identifying, selecting, classifying publications, forming their complexes, attribution, establishing the time and place of their acquisition, motives, textual and hermeneutic study of provenances on the pages of publications, comparison, identification of their objective value for a specific biographical study.

Key words: B. V. Varneke, book collection, history, historical source, biography, provenances, inscriptions.